ІСТОРИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА АРГУМЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Наєнко Г.М., к.філол.н., докт.

"КАТЕХИЗИС" 1600 року ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ

"Катехизис" 1600 р. розглянуто як взірець науково-навчального тексту; описано функціонування термінології та метатекстових засобів.

Ключові слова: "проста мова", популяризація, авторизація, дефініція, метатекст.

"Catechism" of 1600 has been examined as a model of text-book; the functions of terminology and metatext are described.

Key words: "prosta mova", popularization, authorization, definition, metatext.

"Катехизис" 1600 г. рассмотрен как образец научно-учебного текста; описаны функционирование терминологии и метатекстовых средств.

Ключевые слова: "проста мова", популяризация, авторизация, дефиниция, метатекст.

Феномен полемічної літератури середньоукраїнського періоду осмислюється як віддзеркалення "межової ситуації" України в геополітичному й культурному часопросторі тодішньої Європи [17, с. 129]; актуальність її мовознавчого дослідження вбачають у розкритті механізмів синтезу елементів різних стилів [12, с. 164]; передовсім становлення науково-теологічного [10, с. 1].

Із перебігом полеміки пов’язують новий жанр теологічної літератури – катехизису, форма якого з’являється в Реформацію, коли протестантам знадобився новий, не за отцями церкви, виклад основ християнства як концентрований вираз універсально важливого знання [8, с. 181-182]. У межах власне

системно-структурного підходу ці тексти належно поціновуються як такі, що засвідчують функціональну розгалуженість "простої мови", тривало утримують традицію її вживання [18; 9, с. 88, 385].

Уже в публікації С. Голубєва 1890 р. наголошено на визначенні тексту анонімного катехизису 1600 р. як науково-навчального [3, с. 1]. Він відзначив, що за змістом це зібрання трактатів із деяких найважливіших питань православної догматики, що дозволяє припустити: це витяг із більш обширного курсу, читаного в Віленській братській школі [3, с. 5]. Твердження про те, що автором міг бути Лаврентій Зизаній, спирається на текстологічний аналіз московського видання Катехизису 1627 р., порівняння дають можливість продемонструвати спільність "*в розвитку думок, наукових прийомів і навіть у висловленнях*" [виділено автором – *Г.Н.*]; "тотожність наукових прийомів" [3, с. 6-7] підкреслено неодноразово.

Перехід до парадигми "текст" – "дискурс" визначений методологічними засадами постнекласичної науки із ідеями соціокультурної обумовленості науки і суб’єкта наукової діяльності [16, с. 58]. Актуальність інтересу мовознавців до власне наукового тексту синхронізується з "епістемологічним та когнітивним поворотом" [7, с. 16]. Апробація когнітивно-дискурсивної методології відбувається зокрема шляхом аналізу найбільш показових для наукового тексту категорій в їх сукупності (інформативності, цілісності, зв’язності та членованості), у поєднанні функціонально-змістового, комунікативно-прагматичного та лінгвостилістичних аспектів [4, с. 4, 19; 5, с. 106].

Розгляд смислової структури "Катехизису" 1600 р. як зразка науково-навчального тексту дає можливість цілісно представити арсенал засобів наукового текстотворення кінця XVI – початку XVII ст.

У збиранні та узагальненні вже відомих даних, що були введені до комунікації раніше, полягає функція фіксації та збереження інформації, яку виконують довідково-інформаційні тексти. З ними катехизиси зближує подача інформації не нової, а

вже відомої, "тобто "старої", яка в суспільній свідомості отримує статус верифікованої, істинної інформації" [13, с. 298]. З іншого боку, вони мають ознаки науково-популярного тексту, функціонально-семантична організація якого здійснюється на перетині таких функціонально-семантичних шарів: "1) діяльність суб'єкта щодо встановлення та підтримування контакту з адресатом, яку складають, по-перше, висловлення з метатекстовою функцією, по-друге, елементи діалогу, розмовного мовлення та 2) діяльність по інформуванню адресата, яку репрезентують висловлювання, що передають науково-теоретичний зміст текстів-першоджерел, висловлювання, які подають різні історичні відомості" [14, с. 180].

У найбільш загальному розумінні текст з'являється на перетині текстових епох: середньовічної та ренесансної; Відродження, констатує І. Касавін, продовжило і поглибило звернення до тексту з допомогою коментаря та інтерпретації; при цьому текст перестав бути символом іншої, позатекстової реальності, стаючи способом розуміння іншого, вихідного тексту [6, с. 181]; Ренесанс відмовляє в безумовності вихідному, нечитаному тексту, слова віднині не тотожні до речей, але означають уявлення; коментар поступається місцем дискурсу, поклоніння тексту перетворюється в критичне прочитання [6, с. 181-182]. Створений як тлумачення цитат зі Святого Письма та творів патристики, текст катехизису знімає протиставлення лінгвальної природи першоджерел та метатексту; показники цитування у першій половині XVII ст. усталені: це предикати мовлення, письма у теперішньому часі, тавтологічні сполучення з дієприслівниками: Іоан евангелиста *выкладает* о Христе, а так *мовячи* (27); широко *выписует, повѣдаючи* (31) або безособові конструкції з пасивними дієприкметниками теп. часу сер.роду: о чом так *написано* (16); яко ест *написано* (17). Так само типовим є поєднання внутрішньорядкових та покрайніх маркерів: Тайну крещенія *Ісус Христос постановил,* кгды *рек* [на полі – *Мат. 28*] шедше проповѣдайте Евангеліе (50). Як було прийнято, дохристиянські чи єретичні джерела заслуговували лише на узагальнені згадки: *геретики епикурове и погане* одыймовали Богу, *повѣдали,* иж тотъ свѣтъ не мает початку, але так от вѣку

сам през себе тръвает; а *погане* зас *мовили*, яко бы ся сам мѣлъ з нѣякоес пропасти вылячи и почати (14). До кола прецедентних текстів також належать світські джерела: потом окрещоный ест вес народ Руский на Почайне рѣцѣ, *яко исторія опеваетъ* (71).

Епоха культурно-національного відродження з чітко вираженим ренесансно-гуманістичним забарвленням [11, с. 774] віддзеркалюється у визначальних принципах текстопобудови: виклад є виразно авторизованим; тут використовуються дієслівні форми у 1 ос. одн.; особлива їх роль у формулах проспекції: ширей тут *напишу* (10); о том *оповѣстити* въкротце *не занехаю* (15); *о чом тут вкоротцѣ припомяну, а перше нѣкоторыи имена Божіи выличу, потом и доводы буду чинити* въ еврейском языку (25); так само функціонують форми займенника 1 ос. одн. *я* у поєднанні з дієсловом у 1 ос. одн.: с которых *я нѣкоторих тут, а нѣкоторих въ главѣ о Пресвятой Троици припомяну*….(24); *А хотячи я* о той речи (ижъ един Богъ во трехъ перъсонах), яко наснадней ку вырозумѣню *выписати*, трояком *умыслилъ доводы (*на полі – *учинити) выписати* (26); въшакже, *я нѣкоторыи тут положу* (27) тощо. Водночас використовується модель "ми з вами", тобто *ми* інклюзивне, що поєднує автора з адресатом, набуваючи неозначено-особового відтінку; тут переважають дієслівні форми у 1 ос. мн.: Кгды о Богу *читаемо, мовимо або слухаемо*, двома възглядами а двояким обачиванем *маемо оглядати и вѣрити* в Бога (с. 10); поодиноко – із займенником *мы:* Протож, *мы, православные*, такового безбожного мниманъя отдаляючися, *вѣримо и вызнаваемо*, иж Богъ Отецъ и Сынъ, и Духъ Святый небо и землю створил (14).

Натомість засоби адресації можуть мати непряму форму, це маркери ретроспекції: *О чом ся вышшей показало в главѣ о Богу*, о тож мы добре вѣримо и вызнаваемо… (11); бо те невласне чинит *(яко ест достатечъне въ главѣ о том о Богу выписанно)…* (10); о чомъ Моисей выписует, о *том вышей маешъ лист 8-2* (30). Різні моделі використовуються в маркерах делімітації: Ест много о том доводов з Старого и Нового Завѣта, *которых я на том мѣстцю не пишу для продолъження* (29); *яко*

се тут достатечне показало (30); шъто *я, для продолженя, на тот час опущаю* (43); Трое значит; *але мы не о томъ реч маемо* (65).

Ментальні перформативи як носії ментальних дій дискурсивного контексту, рівних "кроку" у процесі розгортання міркувань, засобів, які служать засобом синхронізації ходу думок автора і адресата [1, с. 15], можуть мати непряму форму: *Пристоит ест вѣдати,* иж един толко Богъ… (38), нумеруватися: *Напрод с того слова, въ Бога, то розумѣем,* иж въ единого Бога, а не во многихъ богов маемо вѣрити… *Потом зас маем розумѣти* през тое назвиско, въ Бога, не оные речи, которіе тоеж Писмо Святое зовет Богом… *Потрете, то маемо розумѣти,* иж тое словко, въ Бога, не едну которую персону святой Троици, але въсе божество... значит (10). Тут відбувається перехід до форм 1 ос. мн. як засобу об'єктивації [1, с. 14]: Ку тому *маемо то паметати,* иж терпливост ест офѣра Богу наивдячнѣйшая всесожженіе и розумная служба, и *тое маемо паметати,* же утиски на нас не могут долго трвати (46).

Вживання імператива відповідає завданню активізації методологічних настанов герменевтики: *А о причинѣ тое розумѣй,* ижъ кгды видомихъ знаковъ уживаемо, тогды ласку Божую невидимую одеръжуемо; такъ и о инъшихъ тайнахъ *розумѣй* (49); *Присмотрися тому пилно… Читай же далей,* што мовит Писмо Святое (24); *Присмотрися ж тому,* яко то, што на інших мѣстцах апостол Павел приписует вѣри (76).

Текстові засоби сегментації використовуються розгалужені: текст поділяється на 12 глав, перша з них – додатково на 12 артикулів; нумерація здійснюється скорочено на полях: *Глава а҃. Артикꙋлъ. а҃.*(Катехизис 1, 130); *А(р)ти(к) в҃ ; Арти(к) . г҃* (130 зв). Окремі глави супроводжуються заголовками: Глва в҃. *Указанїе алѵ́бо дово(д) иже є(ст) бг҃ъ на нб(с)ѣ и на земѵ́ли* (134 зв).

Глави і артикули, в свою чергу, розчленовані на *Пытанїе - О(т)повѣдь;* така форма тексту поділяє його на

невеликі "порції" смислу і кожній такій порції виділяє найголовніший [8, с. 109]. Питання формуються за філософськими категоріями, тоді питальними словами виступають: *шъто ест, кто ест, який ест, чему, которій, колко, для якое причины* тощо. Питальник за схемою категорій Аристотеля постійно використовується і в організації сучасних наукових текстів, що відповідають емпіричному дискурсу: послідовність, що створює науковий опис, "являє собою систему *відповідей на питання,* передбачених тією чи іншою пізнавальною програмою" [*виділено нами – Г.Н.*], при цьому "все розмаїття вироблених наукою дослідницьких програм співвідноситься з обмеженим складом гранично широких понять (категорій), таких як простір, час, якість, кількість, зміст, форма та ін., та конкретизуючих їх менш загальних концептів" [15, с. 102-103].

Інколи питання повторює назву підрозділу: Пытаніе. *О Богу. Шъто ест Богъ? А шъто ест Богъ?* (22). Таким чином вводиться дефініція як ідентифікація через співвідношення з іншими поняттями чи як опис певних статичних, процесуальних ознак: Што ест Пресвятая Троица? …*Пресвятая Троица ест три святыи персоны единое бозское истности:* Богъ Отецъ, Богъ Сынъ, Богъ Дух Святый… (52).

Другим етапом пізнання є відшукування доказів у Святому Письмі, що називаються *доводъ, вивод, свѣдоцтво*, їх переліку передує питання із предикатами мовлення та перцепції: Абых моглъ снаднѣй зрозумѣти той артикулъ, *дай ми вивод* об каждом словѣ. А напродъ *скажи ми,* як ся тое слово розумѣетъ вѣру? (9). Загалом діалог моделюється у площині "я" – "ти": *Покажи* свѣдецтва с Писма Святого о том (39); *Выложи* ми тое описане тайни? (48); *Объясни* ми и тое описане (49); *Мовъ* с Писма Святого свѣдецтва (52); Яко тое слово Символон, *скажи ми,* а якосе выкладает? (61). У відповіді використовуються також узагальнюючі маркери та "класичні" перформативи: *А так,* юж ведлуг того ознайменя, на твое пытане *тым способом отповѣдаю* (22); ним ти *отповѣмъ* на твое пытане… (34).

Всередині відповіді використовуються засоби перелічування: *напродъ – потом зас – потрете* (10); *напершей –*

другая – третяя (12); *напрод – потом – на остатокъ* (26); *напершей – другое – третее – четвертое* (72); *едины – другии – а третии* (75). Нумеруються також підтеми, тут числівники починають абзац: *найперше… другое* (73); *трете – а четвертое… пятое… шестое* (75); *семое… осмое* (76); *девятое* (77); після переліку ключові тези повторюються у висновках: *А так тыж ест девят* пожитковъ з вѣры… (77); *А так пят ест* пожитковъ, которих маемо стороны нас самых (80). Завершення тексту позначається формулою: *Конец же всѣм реченным* – возлюби Господа от всея души… (81).

Третім етапом є власне герменевтична практика, застосована максимально широко. Як і тогочасні полемічні писання, що "зазвичай є *барвистою сумішшю* різних artes liberales" [17, с. 121], катехизис згідно з настановами філософії лоґосу демонструє зразки філологічних вправлянь. Філософсько-теологічна концептосфера у парадигмі пояснювальної методики невіддільна від логічної та власне філологічної. Найчастіше це переклад (внутрішньорядкові глоси), що їх традиційно розглядають у контексті становлення лексикографії, водночас має схоластичну функцію пояснення заради самого пояснення, демонструє ерудованість автора, орнаментує виклад. Варіативність перекладу автор добре усвідомлює: Елогим – Богове, албо, *яко нѣкоторыи выкладают*, Панове (25).

Первинне освоєння концепту відбувається шляхом однослівного перекладу, що функціонально є підготовчим етапом на шляху до створення дефініції. При цьому використовують сполучники *албо* чи *то ест*; перекладаються грецизми та латинізми із теологічної чи логічної терміносфер: Але хъто такое вѣри не мает, *тот ἐφιάλτην, то ест мару* [на полі – *incubum*] *албо прояву нѣякую*, а не вѣру мает (10); а *не фантизму, то ест не облуду* (19-20); *хризма албо помазанія* мирем великим (49); *хиротонія, то ест посвещене* на свещенство (50); ядерні терміни потребують нагромадження відповідників: якож досыт, абы простые умѣли *Символон, то ест гасло, албо згожене православное вѣри*, абовѣмъ Писмо

болшей в собѣ не замыкает толко тые речи, которіе коротко в *Символон, то ест у вызнаню вѣри*, описанны сут (61).

Винятком є давно засвоєні терміни, що, не маючи еквівалентів, отримують уточнення відповідно до світоглядної концепції автора: зъ Писма Святого възяты сут, а не *зъ философіи, албо // вымыслу людского* (10-11); чи пояснення змісту: зышол до *аду (то ест до темници*, гдѣ души змерлыхъ людей были) (65).

Слов'янізми перекладаються простою мовою, найчастіше полонізмами: *мышця, то ест раме* Божіе (21); *Богъ* ест Духъ, то ест *бытност, албо истност* духовная над всѣми истностми (22); *крещеніе, то ест понурене* в воду (52); а другое, которое *извнѣ, то ест звнутръ* (57). Рідше вони перекладаються латинізмами: о *естестве, то ест о натуре* бозской (11); и святыи *тайны, албо сакрамента* (74); на колко се *частий, алъбо артикуловъ*, роздѣляеть? (9); надлишковий характер мають переклади простомовних форм – латинізмами: *особы, алъбо персоны* (10); простомовних – слов'янізмами: все бовѣмъ того всесилностъю *справить* [на полі – *сполнит*] (13); полонізмів – полонізмами: Што ест за *моц, албо скутокъ* Святыхъ Тайнъ? (52) та простомовних – простомовними: Якое то ест *роздѣлене, албо розност*, пръсон? (58).

Обсяг поняття-концепту розкривається через вказівку на мову-джерело запозичення: Тое *имя лице, по лацине пръсоною зовется* (55); *Егова* тогды *значит* едину *истност албо бытност* Божію (которую *кгрекове Οὐσία усиа, славяне существо, а латиники essentia, ессенцыя, зовут*), Бога правдиваго, Который един есть въ истности; тое бовѣм *имя Егова нѣчого иншого не значит, едно, яко бы теж рекъ, бытный, истный* (25). Інколи вони супроводжуються відомостями з етимології: Ведлуг кгреческого языка, Θεός, феос, *розумѣется* зрител, то ест иж Он на всѣхъ гледит и въсе видит. Латинники зас *называют* Его *от боязни*; а то для того, жес Его потреба бояти; възявши собѣ зъ кгреческого слова δεωμε, боюся, назвали Deus, Богъ; а мы, православные, языком руским Бога Богом *называемо от богатства*, вѣрачи и вѣдаючи, иж нас въ недостатках наших может Тот спомочи... (15); Моисей, кгды з людом Израилским

пришол до Мерры (где пити воды для горкости великое не моглъ, от чего и *имя* мѣстцю тому *данно ест,* мерра) (45). Саме цей прийом, спостережений у "Катехизисі" Лаврентія Зизанія московського друку 1627 р., дав можливість С. Голубєву встановити авторство рукопису. Додамо, що етимологія лексеми Богъ у церковнослов'янському тексті нагадує про більш відомі виклади Сковороди: Грѣки же нарицают *Богъ,* ὁ φεος *бѣганія ради и скораго зрѣнія* и смотренія еже бо онъ есть аки всюду образенъ и вся зрит, и вся содержай [3, с. 6-7], пор.: [2, с. 170].

Поширеним прийомом пояснення смислу Святого Письма виступає демонстрація кількох значень багатозначного слова: иногды бовѣмъ *вѣрност* и *присягу значит,* яко кгды бы кто рек: не заховали жолнѣрове гетманове *вѣру,* то ест не заховали *вѣру и присягу* своему гетманови; а иногды *правду и сталост* в словах... а иногды всю *науку набоженства значит...* (Катехизис , 65-66).

Природа метафори пояснюється як називання одного об'єкта іменем іншого: А перъшей, *называет богами кролевъ, князевъ, пановъ, судей и выбранных божіих* для того… Потом *называет богом диявола* …Потрете, *болваны называеть богами,* ижъ их люде за боги мѣли; яко был крол Зевсъ, Афродита и иные... Четверътое, *называет богом брух*…(16). Символіка богослужіння інтерпретується як символіка знака: А *подобенство ест тое:* якъ вода омываетъ всякое плюгавство, такъ Духъ Святый очищаетъ грѣхи и огрожуетъ до живота вѣчного (49). Таким чином виробляється передтермінологічний апарат семіотики та мовознавства: *слово – словко – имя – назвиско* "слово", "назва"; *значит, ознаймує* "означає", *выложити* "перекласти", *подобенство* "подібність"; *знак* "знак".

Надзвичайно складні для розуміння богословські поняття потребують активізації різноманітних риторичних ресурсів; засобами переконання тут є не тільки виразність кількості цитованих джерел, але й унаочнення шляхом порівнянь, антитез, тавтологій; матеріал для цього запозичується з прецедентних текстів, так, згадано виклад аристотелевої класифікації душевних сил: …не так иж една не ест другою, якъ *моцъ душевная живущая,* инъшая ест от

ростучей, ростучая заправды иншая ест *от розумной*, што грекове зовут своимъ языком τό ζωίχόν, αϋξητιχόν, διανοητχόν; а иж правдиве розны и розделены сут межи собою пръсоны, зо оказиы [на полі – *з оказые*] ест явно, гдѣ каждаа поединком окроме оказоваласе… (59); формулювання засад сенсуалізму впізнається у висловленні про *все тогды, што колвекъ припадает на члонки, до головы приходит* (43).

Вихід за межі книжних контекстів, залучення прикладів із повсякденного життя пожвавлюють викладу та встановлюють контакт із адресатами; до таких, крім згаданої вище ідентифікації у колі православних (*мы, православные* (14)) та визначення мови як посполитої: *Посполите мовячи* (44), віднесемо окреслення нового явища перекладів Біблії: А чемуж Писмо Святое в *Быблии кгрецкой, руской, латинской и польской* не многих, але единого лиш Бога воспоминает (53), згадки реалій тогочасного суспільства: знашли пят милоновъ сребрениковъ (*што чинит семи тисечей и пятсот золотых полских*) (79) чи знакових історичних постатей: за часу панованя *великого князя Володимира, князя руского* (71).

Оцінні елементи увиразнюють ставлення до тлумачуваних текстів як безсумнівно істинного знання: о том *немаш розного вырозуменя* (36); *о том нѣт розницы* (37); *того нихто не притъ* (38); але *то естъ певная речъ*, иж так стоит в Быблии еврейской Е л о г и м ъ, то ест Б о г о в е, и *каждый то знает*, который по еврейску умѣетъ (53). Домінує оцінка джерел у категоріях ясності та широти: Што се тычет Писма Святого, теды *тое барзо значне а выразне* повѣдает, иж ест Богъ (17); віддаючи данину традиції засудження єретичних учень, зрідка автор кваліфікує їх постулати: мы, православные, такового *безбожного мниманъя* отдаляючися… (14); *глупыи еретици епикурове* мовят, же нѣтъ Бога (16). Традиційний характер має визначення недосконалості людського розуму та непізнаваності Божества: А въ Писме Святомъ *тайнаест всякая речъ скритая а трудна къ выразуменю* (46).

"Катехизис" 1600 р. як навчальний текст поєднує засоби власне наукового та популярного текстотворення. Загалом широко вживаними були прийоми точного покликання на

першоджерела, що уможливлювали розмежування "старого", прецедентного письма та власних висновків, отриманих внаслідок його тлумачення. Світські тексти (античні джерела, Аристотель, історичні твори), хоч і не такі авторитетні, але відбивають коло тогочасної книжності. Терміноапарат теології увиразнюється в його порівнянні з грецькими, латинськими, слов'янськими відповідниками, ядерні терміни отримують дефініції через приписування категоріальних ознак. Герменевтична методологія застосовується повною мірою, що дає змогу реконструювати тогочасну концептосферу теології, філософії та філології, зокрема й стратегію тлумачення як послідовний перехід від однослівних номінацій до дефініцій-етимологій та ілюстрованих пояснень.

До популяризаторських зусиль віднесемо розгалужену сегментацію тексту, супроводжувану простомовним метатекстом. Пожвавлення викладу досягається використанням діалогічної моделі "я" – "ти", розробленими засобами зв'язності, відтворенням розмовного діалогу, аргументації зокрема і за допомогою експлікації позитивної оцінки. Водночас модель "ми з вами", вживання теперішнього позачасового, безособових конструкцій, непрямих форм перформативів закладає засади об'єктивованого наукового викладу.

1. Бацевич Ф. Семантика і прагматики ментальних перформативів української мови / Флорій Бацевич // Мовознавчі студії (Матеріали конференцій) / НТШ у Львові ; Філологічна секція ; Праці сесій, конференцій, симпозіумів, "круглих столів" НТШ /Відп. ред. О. Купчинський. – Л., 2002. – Т. 13. – С. 28-38.

2. Гнатюк Л.П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія / Л.П. Гнатюк. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2010. – 446 с.

3. Голубев С.Т. Южнорусский православный катехизисъ 1600 года / С.Т. Голубев // Чтения в историческом обществе Нестора Лhтописца – Кн. IV. – К., 1890. – Отд. III. – С. 1-8.

4. Дроздова Т.В. Научный текст и проблемы его понимания (на материале англоязычных научных экономических текстов): автореф. дисс. … доктора филол. наук / Дроздова Татьяна Васильевна; Ин-т языкознания РАН. – М., 2003а. – 46 с.

5. Дроздова Т.В. Научный текст и проблемы его понимания (на материале англоязычных научных экономических текстов) : дисс. … доктора филол.наук / Дроздова Татьяна Васильевна ; Московский государственный лингвистический университет. – М. : 2003б . – 390 с.

6. Касавин И.Т. Текст. Дискурс. Контекст. Введение в социальную эпистемологию языка / И.Т. Касавин – М. : "Канон+ РООН "Реабилитация", 2008. – 544 с.

7. Лекторский В.А. Философия и исследование когнитивных процессов. Вместо введения //Когнитивный подход. Научная монография / Отв. ред. – акад. РАН В.А. Лекторский. – М. : Канон+, РООН "Реабилитация", 2008. – 464 с – С. 5-19.

8. Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов/ Н.Б. Мечковская – М. : Агентство "ФАИР", 1998. – 352 с.

9. Мозер М. Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер / За заг.ред. С. Вакуленка. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI, 832 с.

10. Німчук В. Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть / В. Німчук // Берестейська унія і українська культура XVII століття : Матеріали третіх Берестейських читань. – Львів, Київ, Харків 20-23 червня 1995 р. – Л., 1996. – С. 1-16.

11. Паславський І.В. Наукові знання / І.В. Паславський // Історія української культури : у 5-ти т. – К. : Наукова думка, 2001 – Т.2. –С. 761-775.

12. Полюга Л. Роль Берестейської унії у розвитку полемічного стилю української літературної мови/ Левко Полюга // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / Ін-т укр.мови НАН України : упорядн. : Г.В. Воронич. – К. : КММ, 2011. – 216 с.; портр. – (Серія "Не все сплива рікою часу…") – С. 162-164.

13. Радзієвська Т.В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : моногр. / Т.В. Радзієвська /Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К. : ДП "Інформ-аналіт. агентство", 2010. – 491 с.

14. Радзієвська Т.В. Текст як засіб комунікації /Т.В. Радзієвська. / НАН України ; Інститут української мови ; відп. Ред.М.М. Пещак. – 2-е вид.стереотипне. – К., 1998 – 194 с.

15. Салимовский В.А. Жанры речи в функционально-стилистическом освещении (русский научный академический текст) : дисс. … докт. филол. наук : 10.02.01 "русский язык" / Салимовский